

Dr. Szarka László

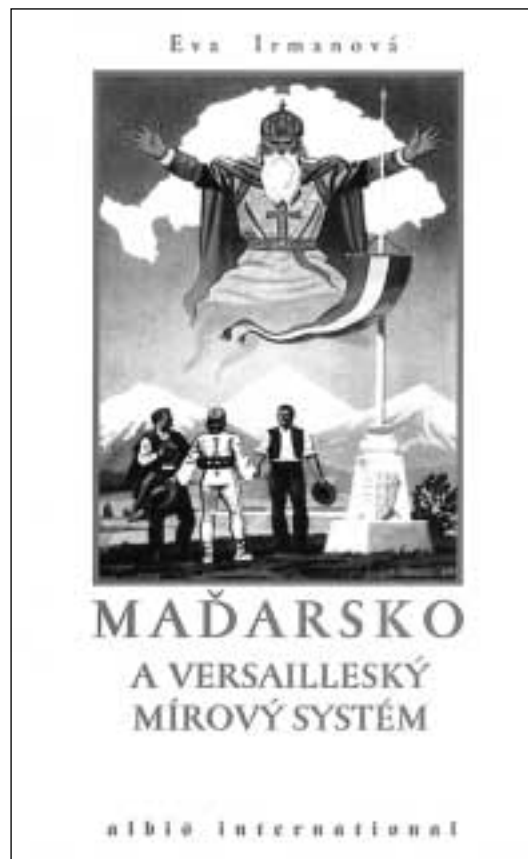
A trianoni kérdéskör cseh értelmezése

Eva Irmanová könyvéről

Eva Irmanová „Magyarország és a versailles-i békerendszer” címmel a prágai Albis International kiadónál megjelent könyve rövid időn belül a második olyan munka, amely a trianoni kérdéskörön belül a cseh–szlovák–magyar viszonyrendszert elemzi. Marian Hronský szlovák történész tavaly angolul is megjelent munkáját azonban sokkal inkább a kérdés szlovák szempontok szerint végiggondolása, megrajzolása és megindokolása jellemzi. Eva Irmanová esetében a több okúság megragadása, a kérdés összetettségének, valamint a szereplők kölcsönhatásának leírása tűnik az egyik legfőbb szerzői magatartásnak. Ezért lehet az olvasónak olyan érzése, hogy a könyv alapvetően szentelen, részrehajlástól mentes, de mégis *hiteles cseh állásfoglalás* a XX. századi magyar történelem kétségkívül kulcsfontosságú eseményének.

Ez a cseh megközelítés a soknemzetiségű történeti Magyarországot a trianoni végkifejlet szempontjából feltáró, tehát a Monarchia és Magyarország széthullásának előzményeit vizsgáló első fejezetben rögtön tetten érhető. A korabeli cseh politika kérelhetetlenül dualizmus ellenes. Ez azonos törőfől fakad, mint az emigráns Kossuth – Deákkal hadakozó – a nemzeti kérdés erejét reálisan felmérő megközelítésével. Az erdélyi román vagy a vajdasági szerbek nemzeti uniós küzdelmeinek kérdése Kossuth számára a forradalom bukását követően mindig is a szélesebb dunai rendezés kulcskérdése volt, a szlovák és a cseh-szlovák függetlenség, illetve egység viszont még a turini emigráns szemében is csak a dualizmus kori magyar nemzetiségi politika zsákutcás irányvételét követően került a helyére. „Vegyük most már figyelembe, hogy a természet ösztönénél fogva nem magyar ajkú polgártársaink közt a felső-magyarországi tótoknak Csehország, a románoknak Románia, szerbeknek Szerbia függetlenségi törekvései iránt a legtöbb érdeklőséggel kell viselkedtetniük, következésképpen mindazt a legbensőbb elégedettséggel kell akarniok, ami ezen függetlenség elérését könnyítheti, s biztosíthatja...” – írta. Kossuth abban a hitben jegyezte le 1876-ban ezt a tézisét, hogy a Monarchia helyén a magyar és cseh állam függetlensége, illetve a szomszédos román és szerb királyságok szabad szövetsége képes lett volna megakadályozni a soknemzetiségű Magyar Királyságban élő rokon népek kiválását. Eva Irmanová könyvének egyik magyar szempontból igen fontos tanulsága, hogy a cseh-szlovák viszony alakulása a kossuthi forgatókönyv korabeli esélyét is valószínű lehetőséggé emeli.

A masaryki függetlenségi tervezet, mint a Monarchia keretein kívüli cseh, illetve csehszlovák államala-

kítás programja, ugyan szintén a nemzeti mozgalmak ellenállhatatlan erejére épített, de képes volt a Kossuthéval megegyező cseh történeti államjogi érvelést megújítani és a radikális nemzeti önrendelkezés dimenziójába emelve, az első világháborúban győztes államok politikai céljai közé helyezni.

A könyv külön alfejezetet szentel Masaryk első világháború alatti ténykedésének, s meggyőzően bizonyítja, hogy az általa kialakított csehszlovák állameszme fokozatos letisztulása döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az egész Monarchia – s benne a történelmi Magyarország – felbomlásáról is már jóval a világháború befejezése előtt döntöttek az antant-hatalmak. Kossuth és Masaryk szembehelyezése, a dualizmus rendszerének a cseh hagyományokat követő kritikus értékelése, Deák és Eötvös, majd – késői, mi több: megkésett követőjük – Jászi Oszkár teljesítményének méltánylása mellett Eva Irmanová okfejtése még körültekintőbb lehetett volna, ha Tisza István belátásos és kiigazításokra is képes nacionalizmusának, ugyanakkor végső következményeiben mégiscsak fatalista

magatartására is szánt volna néhány oldalt. Tiszta szlovákokkal szembeni magatartása ugyanis kétségkívül jelzi a korabeli magyar nacionalizmus korlátoltságait. A háborús magyar kormány vezetőjének erdélyi politikája, a nemzetiségi paktumok mögötti kiterjedt engedmények irányvonala, s ezzel együtt a radikális belső reformok elutasítása jelzi azt, amit a csehszlovák politika 1938-ban fog majd megtapasztalni: még a közvetlen fenyegetések idején is mennyire nehéz szerkezeti átalakításokat kezdeményezni és végrehajtani.

Eva Irmanová könyvének fontos érdeme, hogy a Monarchia belső viszonyai mellett az első világháború utolsó évének döntő fontosságú diplomáciai fordulatait is felvázolja: mert hiszen a végső döntés elképzelhetetlen lett volna anélkül, hogy a világháború megelőbbi befejezése érdekében Franciaország és Nagy-Britannia s az Egyesült Államok fel ne adták volna a Habsburg-monarchia oszthatatlanságát szavatoló korábbi álláspontjukat.

Wilson amerikai elnök nem teljesen függetlenül a csehszlovák kérdés előtérbe kerülésétől – Masaryk 1918. májusi amerikai útjától, személyes találkozóiktól –, hosszas ellenkezés és habozás után hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia helyét a világháború befejezése után az antant által már de facto elismert új utódállamok vegyék át. Ez volt Masaryk elnök legnagyobb diplomáciai győzelme: „Masarykuv triumf”, ahogy kiváló könyve címében Jirí *Kovtun* fogalmazott.

Ezek a nagyhatalmi döntések azt jelentették, hogy a Monarchia – s azon belül a történeti Magyarország – felbomlása már fél évvel a világháború befejezése előtt eldöntött tényré vált. A Monarchia széthullását azonban természetesen igen nagymértékben befolyásolhatták az érintettek döntései, katonai erejük, s esetleges belső ellentétek is.

A történeti Magyarország területén – Horvátország nélkül – tízmillió magyar mellett hárommillió román, két-kétmillió német és szlovák élt. Rajtuk kívül közel félmillió volt a rutén és a szerb közösség is. Ezek a nemzetiségek a háború utolsó hónapjaira a nemzetközi diplomáciai helyzettel részben összhangban, részben annak következtében kidolgozták a maguk függetlenségi, illetve nemzetállami egységprogramjait.

„Elvesztett küzdelem” – ez a címe a második rész első fejezetének. A történeti Magyarország alig három-négy hónap alatt megtörtént katonai összeomlása, az 1918 októberétől 1920 júniusáig terjedő tizenkilenc hónapban lezajlott három rendszerváltás, hét kormányváltás, a teljes zűrzavar, a vörös és fehér terror, a teljes külpolitikai elszigeteltség, a román katonai megszállás tényeit felsorolni is nehéz lenne egy fejezetben. A háború végét jelentő páduai fegyverszünet idején, Magyarország területén semmilyen antant-hadsereg sem állomásozott. a balkáni front összeomlása azonban azt jelentette, hogy a szerb és román haderő szabad utat nyert Magyarország felé. November első felében aztán elkezdődött az ország déli és keleti részeinek, majd – a csehszlovák hadsereg megalakulását követően – november második felében az

északi részek katonai elfoglalása. Ezzel párhuzamosan felerősödtek a nem magyar nemzetek elszakadási törekvései. A szlovákok 1918. október 30-án magukat az egységes csehszlovák nemzet magyarországi részének nyilvánították, s bejelentették csatlakozásukat a csehszlovák államalapításhoz.

A magyarországi románok 1918. november 9-én ultimátumban közölték a magyar kormánnyal, hogy átveszik a végrehajtó hatalmat a Románia által követelt magyarországi és erdélyi területek felett, majd december 1-jén, Gyulafehérváron kimondták az egységes Romániához való csatlakozásukat. Az erdélyi szászok 1919 januárjában, medgyesi határozatukban a Romániához való csatlakozás mellett szálltak síkra. A rutének pedig, annak ellenére, hogy 1918. december 8-án a magyar kormány Ruszka-Krajna néven létrehozta a rutének területi autonómiáját, 1919 februárjában a csehszlovák hadsereg által megszállt Ungváron a terület Csehszlovákiához való csatolásáról döntöttek.

Eva Irmanová a háborús vereség nyomán kialakult végzetes helyzet sok tényezőre visszavezetett okai közt *Ormos* Mária értékelésére hivatkozva egyebek közt a Károlyi-kormányt felelősségét is megemlíti: „Magyarország helyzetét 1918 novemberében a vereség mellett néhány egyéb tényező is meghatározta: a vele szemben támasztott követelések (amelyek mértéke meghaladta az összes többi vesztes országgal szembeni követeléseket), ezeknek a Magyarországgal szembeni követeléseknek a világháború alatti elismerése a nagyhatalmak részéről, valamint az új magyarországi politikai vezetőosztály *képtelensége, tehetetlensége* a követelések rendszerének leereagálására. Ezt a tehetetlenséget az ország politikai jelentőségének elvesztése, a védelem lehetőségének előzetes felmérése s végül a vezetés elszigeteltsége és informátlansága okozta.”

A szerző Károlyi és Jászi pacifizmusát s tárgyalási hajlandóságát a kialakult – vert helyzetben – egyfajta anakronizmusként értékeli, ami részben logikus, hiszen a békeszerződésig terjedő döntéshozatalt, mint egyirányú folyamatot értékeli, másrészt viszont meglepő, mert Károlyiék pacifizmusa és csodavárása a dolgok végső kimenetele szempontjából alighanem tényleg nem létező alternatíva volt. Ezt különösen a magyar történeti közgondolkodás nem tudja sohasem elfogadni, de szemmel láthatóan a nem magyar elemzések számára is nehéz értelmezési probléma.

Irmanová jól dokumentáltan mutatja be azt a folyamatot, melynek keretében 1918. október 31-e után alig három-négy hónap leforgása alatt a történelmi Magyarország elveszítette területének kétharmadát. A november 13-án megkötött belgrádi fegyverszüneti megállapodást betartva és a békekonferencia végleges döntésére hagyatkozva Magyarország kezdetben 1918 végén nem akart, később pedig, 1919 elején már képtelennek bizonyult szembeszállni a belgrádi egyezmény szerint Magyarországnak meghagyott (felvidéki, kárpátaljai, erdélyi) területeken a csehszlovák, román és délszláv hadsereg egységeivel.

Különösen jól sikerült része a második fejezetnek a Jászi Oszkár és Milan Hodza közt a pesti Astoria szállóban lefolytatott tárgyalás bemutatása, ahol a két fél teljesen eltérő álláspontja eleve meghatározta a megegyezés kudarcát. Ennek ellenére a Jászi-Hodza tárgyalások történetileg értékes adalékot jelentenek arra, hogy két egymás mellett élő nemzeti közösség érdekeit alapvetően a kétoldalú tárgyalások tisztázzhatják. Eva Irmanová a Bartha-Hodza demarkációs vonal és a karácsonyi Vix-jegyzék közti legfontosabb különbséget emeli ki: a nagyhatalmi támogatottság perdöntő tényét.

A szerző a Károlyi-féle népköztársaság és a Kun-féle tanácsköztársaság rendszeralapozó, országmentő tevékenységét egyformán igen kritikusan értékeli, mint ahogy a szomszédok területi mohóságára vonatkozóan sem rejti véka alá a maga elutasító véleményét. Benes nyíltan vállalt területszerző politikájához a tanácsköztársaság átmeneti katonai sikerei idején – a korábban engedményekre is hajló – Masaryk elnök is csatlakozott. Irmanová idézi az elnöknek a Párizsban tartózkodó Beneshez intézett levelét, amelyben a románokéhoz hasonló agresszív csehszlovák magatartás nemzetközi elfogadtatását tanácsolja külügyminiszterének.

Mint hogy a könyv tulajdonképpen a két XX. századi békeszerződés történetére kiterjesztve tárgyalja a versailles-i békerendszer működését, s működési zavarainak következményeit, így az 1919-1920. évi magyar vonatkozású béketárgyalásoknak viszonylag szűk teret szentel. A tárgyalásokat értékelve a szomszédok túlköveteléseiben, a győztes nagyhatalmak minden kérdést eleve eldöntő túlsúlyában és a végzetesen későn, 1920 januárjában Párizsba meghívott magyar küldöttség túlreagálásában jelöli meg a trianoni békeszerződésben rögzített helyzet hibáit. A határok kijelölésénél tudatosan elkövetett etnikai méltánytalanságok persze igen összetett nagyhatalmi kompenzációs politika eredményei voltak, de Irmanová egyértelművé teszi, hogy a magyar érdekek csak a senki által nem támogatott túlkövetelések elutasítása esetében érvényesülhettek: ez az északi és déli szláv területeket összekötő folyosó (a korridor) kihalásának, a győri és az esztergomi hídfő átadásának, valamint az úgynevezett második csehszlovák demarkációs vonal (Vác-Salgótarján-Gyöngyös-Miskolc) meghúzásának igényét, meg a többi ország kielégítetlen követeléseit figyelembe véve, egyáltalán nem tekinthető csekélységnek. A békeszerződésnek, – amelyet a szerző két helyen is a világháború utáni nagyhatalmi erőviszonyok kelet-közép-európai megjelenítése egész XX. századra történt rögzítésének tekint – Irmanová szerint azonban semmilyen valóságos alternatívája sem volt. Itt persze több kérdés is felmerülhet, s bár ezekről a korabeli elsikkadt alternatívákról (a szerző Sopron kapcsán a népszavazás elvének alkalmazásáról, a francia-magyar titkos tárgyalásokról, illetve a kezdeti – Bruck, Marienbad felvillantásával folyó – kétoldalú kezdeményezésekről, a változó nagyhatalmi erőviszonyok közt remélt részleges kiigazításról, mint a

minden döntést megelőző alternatívák közötti választás folyamatáról, lehetne vitatkozni.

Ezzel együtt Eva Irmanová talán az első szomszéd országai szerző, aki képes a soknemzetiségű történelmi Magyarország felbomlásán belül észrevenni, és elemzéseinél figyelembe venni a magyar nemzeti társadalom drámáját. Azt, hogy a trianoni békeszerződés aláírása az egész magyar társadalmat sokszerűen bénította. „A Magyarország által elszenvedett veszteségeket Magyarország XVI. században, az oszmán hódítások idején lezajlott felosztásához hasonlították. A magyar társadalom olyan megrázkódtatásokon ment keresztül, amelyek sokkal inkább befolyásolták a nemzedékek gondolkodását és magatartását, mint bármely más tényező (...) Nem akadt senki, aki jó lelkiismerettel tudomásul tudta volna venni hárommillió nemzetárs elszakítását, miközben az anyaországban a magyarok száma a nyolcmilliót sem érte el. A megrázkódtatás hatását tovább növelte az a tény, hogy alig akadt család, amelyet ne érintett volna ez a magyar nemzeti tragédia, s amely saját sorsán közvetlenül és fájdalmasan ne tapasztalta volna meg az országot ért katasztrófát.”

A most méltatott könyvnek ez a beleérző-képessége kiváló történelmi képességekre vall, ugyanakkor a tárgya – a versaillesi békerendszeren belüli Magyarországot, a magyar külpolitikai magatartást, s a magyar revíziós politikát – mindvégig távolságtartással és tárgyilagossággal kezelő kritikai magatartással párosul. Míg az egyik oldalon Masaryknak „Az új Európa” című politikai röpiratában megfogalmazott igazságos, működőképes kisállami, nemzetállami Közép-Európája az etnikai méltánytalanságok miatt vált lehetetlenné, a trianoni békeszerződésre adott magyar válasz viszont a parttalan revízió alternatívájának választása miatt jutott egyre reménytelenebb zsákutcákba.

A trianoni realitás

A magyar békedelegáció nevében Benárd Ágoston népjóléti és munkaügyi miniszter Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli megbízottal közösen egy rövid s szomorú ceremónia keretében 1920. június 4-én délután negyedöt és félöt között látták el kézjegyükkal a versailles-i kert kisebbik Trianon-palotájában a magyar békeszerződés okmányait. Amikor ez megtörtént, természetesen még nem tudhatták, hogy az aláírt okirat milyen események, milyen folyamatok kiváltó oka lesz majd. Eva Irmanová a békeszerződést csehszlovák részről – Benes mellett – aláíró Stefan Osusky visszaemlékezéseit idézi, s a csehszlovák megközelítésből a történelmi igazságosság és jóvátétel mozzanatát emeli ki. Ugyanakkor a versailles-i békerendszeren belül kezdettől fogva tisztában van azzal, hogy akárcsak a békekonferencia döntéseiben, a békerendszer két világháború közötti működésében is mindvégig a nagyhatalmak magatartása volt a meghatározó. A francia, brit, s részen az olasz, majd 1933 után a német érdekek befolyásolták alapvetően a térség győztes és vesztes kisállamainak külpolitikai magatartását.

Eva Irmanová a kisantant-politikának szentelt fejezetekben ezt a szempontot éppúgy érvényesíti, mint a brit, francia, olasz, német nagyhatalmi politika magyar kérdésben elfoglalt álláspontját elemző részekben.

A szerző három alapvető negatívumában jelöli meg a versailles-i békerendszer működésképtelenségének, illetve korlátozott működőképességének és a rendszerbe eleve beépített összeütközések kezelhetlenné válásának legfőbb okait:

– A nagyhatalmak egymástól eltérő érdekeltségében és ennek a kelet-közép-európai következményeiben,

– a locarnói együttműködési politika alapjainak megteremtésére teljességgel alkalmatlan győztes-vesztes szembenállásban és ennek a kisantant, a római blokk keretei közt történt intézményesülésében,

– a győztesek és vesztesek egyaránt elhibázott magatartásában: a kérlelhetetlen revíziós politikában, s a nem kevésbé csökönyös status quo-magatartásban.

A békerendszer által szentesített kelet-közép-európai kisállami struktúra működőképességét, hatékonyságát, illetve valóságos és fenyegető ellentétei megoldhatóságát tekintve a magyar történetírás hagyományosan sokkal inkább pesszimista, mint a szomszéd országok történetírása. A soknemzetiségű birodalmi államkeretek felszámolásával kétségkívül tovább nőtt a térség nagyhatalmi befolyásoltsága, befolyásolhatósága, s ezzel együtt megosztottsága és kiszolgáltatottsága is. Az egymással hol nyíltan, hol félig-meddig rejtve versengő kelet-közép-európai kisállamok nyomorúságának hátterében pedig majdnem minden esetben ott munkált a Trianonban megszer-

zett területek elszakadása, illetve az ott elveszített magyar népesség beolvadása miatt érzett szomszéd országai, illetve magyar félelem.

Játék a tűzzel

Az ezt a címet viselő harmadik rész „Út a pokolba (1938-1944)”, illetve „Végszámla (1945-1947)” című fejezetei a magyar revíziós politika végkifejletének stációit: a bécsi döntéseket, a kárpátaljai és bácskai-báraniai bevonulást, az ország egyre reménytelenebb háborús elkötelezettségét, valamint a II. világháború utáni rendteremtést, a párizsi békekötésben szerte-foszló magyar illúziókat, a kisebbségi magyarok helyzetének alakulását mutatja be. Itt is az előző fejezetekhez hasonló tárgyilagosság jellemzi a szerzőt, bár az előző fejezetekénél némiképp szűkebb irodalmi és forrásbázis alapján, s kevesebb összegző, értékelő elemzéssel dolgozik. A két békeszerződés magyar fogadtatását összehasonlítva, Irmanová a hisztéria helyett a rezignáltságot, majd a kommunista fordulat után a kérdés össznemzeti tabuvá válását emeli ki. Zárszavában arra hívja fel a cseh olvasók figyelmét, hogy a trianoni trauma ugyan a mai magyar társadalomban is jelen van, ennek azonban ma már nem része a határkérdés. Sokkal inkább a „külföldi magyarok” és a kisebbségi jogok kérdése alkotja annak tartalmát. Minthogy ma „nincs egyetlen olyan számottevő politikai erő sem, amelynek programjában a határok revíziója szerepelne”, a szerző szerint a magyar társadalom a magyar sorskérdések megoldásának egyedüli útját az európai integrációs folyamatban látja.

Képeinken Szarka László, Vit Lukaš, Ádám Magda és középen a szerző, Eva Irmanová a budapesti Cseh Centrumban

Eva Irmanová